

David M. Berman

HEROJI TREĆE GIMNAZIJE
RATNA ŠKOLA U SARAJEVU 1992 -1995.

POSEBNA IZDANJA

Knjiga 2

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik:

Dr. Husnija Kamberović

Recenzenti:

Dr. Robert J. Donia

Dr. Husnija Kamberović

Prijevod s engleskog:

Jasmina Hadžić

CIP -Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

373. 54 : 355. 01] (497. 6 Sarajevo) "1992/1995"

BERMAN, David M.

Heroji Treće gimnazije : ratna škola u Sarajevu
1992-1995. / David M. Berman ; [prijevod s engleskog
Jasmina Hadžić]. - sarajevo : Institut za istoriju, 2004.-
233 str. : ilustr. ; 24 cm. -
(Posebna izdanja / Institut za istoriju , knj. 2)

Prijevod djela: The heroes of Treća gimnazija. - O
autoru: str. 235] - Bibliografija: str. 219-227

ISBN 9958-9642-3-6

COBISS.BH-ID 12987142

David M. Berman

HEROJI TREĆE GIMNAZIJE
RATNA ŠKOLA U SARAJEVU 1992 -1995.

INSTITUT ZA ISTORIJU U SARAJEVU
Sarajevo, 2004.

First published in the United States by Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland U.S.A. Reprinted by permission. All rights reserved.

Prvo izdanje ove knjige pod nazivom *The Heroes of Treća Gimnazija. A War School in Sarajevo, 1992-1995.* objavljeno je 2001. u Sjedinjenim Američkim Državama u izdanju Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland. Pravo prijevoda na bosanski jezik posjeduje Institut za istoriju u Sarajevu.

Prevođenje i štampanje prijevoda na bosanski jezik pomogli su: Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške; Center for Russian and East European Studies, University of Pittsburgh i Office of Public Affairs U. S. Embassy Sarajevo.

Profesorima i učenicima *Treće gimnazije*

SADRŽAJ

TABELE.....	9
PREDGOVOR BOSANSKOM IZDANJU	11
PREDGOVOR	
Njegova Ekselecija Sven Alkalaj, ambasador Bosne i Hercegovine u Sjedinjenim Američkim Državama 1994-2000.....	18
Emina Avdagić, direktorica Treće gimnazije	21
UVOD	22
Prvo poglavlje	
O PRAVLJENJU POGAČE, ZIDANJU PALAČE I ISTRAŽIVANJU O RATNIM ŠKOLAMA SARAJEVA	29
Drugo poglavlje	
ŠKOLOVANJE U RATNIM USLOVIMA APRIL 1992 – SEPTEMBAR 1992.....	61
Treće poglavlje	
RATNE ŠKOLE SARAJEVA SEPTEMBAR 1992 – MART 1993.....	91
Četvrto poglavlje	
RATNE ŠKOLE TREĆE GIMNAZIJE MART 1993 – JULI 1994.	127

Peto poglavlje TREĆA GIMNAZIJA KAO ŠKOLA NA BORBENOJ LINIJI JULI 1994 – APRIL 1996.....	<u>165</u>
Epilog PEDAGOŠKI PATRIOTIZAM: POSljedICE.....	<u>209</u>
BIBLIOGRAFIJA.....	<u>219</u>
INDEKS IMENA	<u>229</u>
O AUTORU.....	<u>236</u>

TABELE

3.1 Sarajevske srednje škole: Broj učenika i nastavnika.....	110
3.2 Šest sarajevskih srednjih škola: Broj učenika.....	111
3.3 Treća gimnazija: Broj učenika i nastavnika.	111
3.4 Obaveze škola u organizaciji nastave u mjesnim zajednicama, školska 1992-1993. godina.	119
3.5 Srednje škole u Sarajevu: Broj škola, mjesne zajednice, punktovi, razredi, učenici i nastavnici, školska 1992-1993. godina.	123
4.1 Ratna škola mjesne zajednice Bistrik: razredi i učenici, školska 1992 – 1993. godina.....	131
4.2 Ratna škola na području mjesne zajednice Bistrik; Učenici gimnazije i matične škole za školsku 1992 – 1993. godinu.	133
4.3 Ratne škole na području mjesne zajednice Bistrik. Srednja škola i matične škole za školsku 1992 – 1993. godinu.....	134
4.4 Treća gimnazija: Razredna odjeljenja i učenici, školska 1993 – 1994. godina.....	141
4.5 Treća gimnazija: Razredna odjeljenja i učenici u ratnim školama na području mjesnih zajednica, školska 1993 – 1994. godina.	141
4.6 Ratne škole na području mjesnih zajednica koje su pohađali učenici Treće gimnazije i učenici srednjih škola sa administrativnom odgovornošću, školska 1993 – 1994. godina.....	144
4.7 Ratna škola na području mjesne zajednice “Avdo Hodžić”: Odjeljenja i učenici u školskoj 1993 – 1994. godini.....	151

4.8 Ratna škola na području mjesne zajednice "Avdo Hodžić": Odjeljenja, smjer nastave i učenici u školskoj 1993 – 1994. godini.	<u>151</u>
4.9 Ratna škola na području mjesne zajednice "Avdo Hodžić": Učenici gimnazije, odjeljenja i matična knjiga upisanih za školsku 1993 – 1994. godinu.....	<u>152</u>
5.1 Treća gimnazija: Razredi i učenici u školskoj 1994 – 1995. godini.	<u>177</u>
5.2 Treća gimnazija: Razredi i učenici u školskoj 1995 – 1996. godini.	<u>196</u>

PREDGOVOR BOSANSKOM IZDANJU

Tokom tri godine od kada je objavljena engleska verzija ove knjige u Sjedinjenim Američkim Državama, opsada Sarajeva je postala daleka prošlost za većinu Amerikanaca. Svijet i Amerika su se okrenuli prema trenutnim gorućim temama Kosova, Afganistana, i sada, trenutno i najznačajnijoj, Iraku. Tokom tog procesa, većina svijeta je zaboravila na to što se dešavalo na ulicama Sarajeva, na okupiranoj Grbavici, u opsadi pod opsadom na Dobrinji.

Postoji određeni broj američkih pedagoga koji su pomagali “Trećoj gimnaziji” na ovaj ili onaj način nakon opsade. Taj broj uključuje i Brendan Hylanda, pomoćnika direktora, i bivšeg nastavnika društvenih nauka u srednjoj školi “Mount Lebanon” u predgrađu Pittsburgha. On je donirao brojne udžbenike. Rick Bell, nastavnik društvenih nauka i košarkaški trener u srednjoj školi “Canon-Macmillan” u Canonsburgu, Pennsylvania je organizirao utakmicu “Košarka za Bosnu” dok je predavao u srednjoj školi “Peters Township” u McMurray, Pennsylvania, sakupljajući atletsku opremu, školska učila i donacije za “Treću gimnaziju”. Dva nastavnika u srednjoj školi “Franklin Regional”, zaslužuju posebnu pomen: Roberta Chunko, nastavnica društvenih nauka, Gaye Burkett, nastavnica engleskog jezika i njihovi učenici iz programa “Franklin Regional Outreach”. Oni su prikupili nekoliko hiljada dolara za “Treću gimnaziju”. Veliki dio tog novca je otišao prema novoj školskoj biblioteci. Gaye Burkett je čak putovala u Sarajevo i sreća se sa Eminom Avdagić i Gordanom Roljić da bi lično isporučila novac, da uspostavi internet konekciju sa studentima, i da uspostavi odnos sestrinske škole sa “Franklin Regional” srednjom školom. Siguran sam da bi Perry Lingman, rektor Ureda za obrazovnu administraciju grada Štokholma, Švedska, takođe mogao navesti doprinose nastavnika Štokholma.

Ipak, akademskim riječima, niko izgleda ne želi više da čuje ili da čita o onome što se desilo u Bosni prije par ne tako dalekih godina. Ja ovo vidim iz

prve ruke iz svog pisanja o školstvu na Dobrinji tokom opsade pod opsadom, o haustorskoj školi, o Ratnom nastavnom centru Dobrinje, o naporima Smaila Vesnića na obnovi škole na Dobrinji. Takođe sam razgovarao sa Nesibom Mandžićem, bivšim direktorom Mješovite srednje škole u Srebrenici, o drugoj knjizi o priči učenika i nastavnika iz Srebrenice.

No, izdavači knjiga koje sam ja kontaktirao izgledaju dosta nezainteresirano. Prema riječima urednika jedne izdavačke kuće, među izdavačima knjiga se priča da već postoji toliko toga o Balkanu i da ne postoji tržište za knjige o temi o kojoj ja želim pisati, a to je o ratnim školama u Bosni. Jedan izdavač, kojeg neću imenovati, iako je moj prospekt za knjigu *Ratne škole Dobrinje: školstvo pod opsadom u sarajevskom komšiluku* bio kod te kuće preko godinu dana, u posljednjem trenutku je odustao od ugovora. Napisali su: “Žao mi je što vas moram obavijestiti”. “Bez obzira na Davidov istraživački rad, ne vjerujem da bi dosegao dovoljno veliko tržište da se održi prodaja, čak i ukoliko se izda sa tvrdim koricama, istraživački rad, sa malim brojem kopija. Zbog pitanja prodaje, prelazimo skroz sa ovog modela. Prema tome, nažalost, moram odbiti priliku da izdam vaš rad.” Drugi urednik u jednoj drugoj izdavačkoj kući, kojeg isto neću imenovati, pisao mi je u vezi sa mojom zainteresiranošću za knjigu o Dobrinji i o mojim pitanjima u vezi sa brojevima o prodaji knjige “Treća gimnazija”. “Nemoj ove brojeve shvatati lično. Rekle su mi kolege iz drugih [izdavačkih] kuća da se o Balkanu ‘previše pisalo’. Interes za prevodenjem tvoga rada je vjerovatno bolji indikator vrijednosti.” Hvala Bogu za interes osoba niže navedenih koji su pomogli ovaj prijevod.

S tim u vezi, to je bio Robert J. Donia, koautor knjige sa John V. A. Fine, *Bosna i Hercegovina: tradicija koju su izdali* (1994), koji me je prvi ohrabrio da objavim knjigu u Bosni, i kroz njegove napore je Husnija Kamberović, direktor Instituta za historiju u Sarajevu, postao zainteresiran za priču o učenicima i nastavnicima “Treće gimnazije”. Želim se zahvaliti Bobu Doniji za njegovo ohrabrenje i Husniji Kamberoviću za njegove napore usmjerene prema izdavanju bosanske verzije ove knjige. Takođe se želim zahvaliti Robertu Haydenu, direktoru Programa za ruske i istočnoevropske studije, i Alan Lesgoldu, dekanu Pedagoške akademije, obojici sa Univerziteta u Pittsburghu, za njihovu podršku za prijevod engleske verzije na bosanski jezik. Ne mogu se dovoljno zahvaliti Jasmini Hadžić. Kao glavni prevodilac dokumenata sa bosanskog na engleski jezik za englesku verziju, Jasmina je sada morala da prevede englesku

verziju nazad na bosanski jezik. Zahvalan sam joj za njenu pomoć. Takođe se želim zahvaliti Dougu Ebneru, Elizabeti Delalić i Irmi Harambašić iz Ureda za odnose sa javnošću Ambassade Sjedinjenih Američkih Država u Bosni i Hercegovini, koji su podržali izdavanje ove knjige u Bosni.

Zbog nedostatka interesa za Balkan danas, ili bar iz mog iskustva sa izdavačima, ono što nismo uspjeli da shvatimo ovdje, u udobnosti svojih kuća u američkom središtu jeste da se “Bosna vratila kući,” i da se opsada Sarajeva sada ukazuje bezmilosno u pozadini. Bosna, nekada izvadak heterogenosti, multikulturalnog društva, čija su djeca odgajana u tradiciji bratstva i jedinstva, pretvorila se u divlji etnički rat, bar kako je to vidio “agresor”, u kojem su čak i djeca postala legitimne mete za njihove napade. “Bila mi je čast da sam se borio za multikulturalnu Bosnu,” rekao mi je Amir Pušina, ponavljajući misli velikog broja Bosanaca o stvarnoj prirodi ovog rata. Dok je etnička i religiozna mržnja postajala više izrazita i u Sjedinjenim Državama, pomiješano sa još nasilnijim napadima i na našu slobodu i na živote naše djece, možemo pogledati prema Bosni kao prema opomeni onome što se može ovdje desiti i šta je na kocki. Snajperisti sada vrebaju našim ulicama i cestama, pa čak i naše škole sa rastućom neustrašivošću, ubijaju ljude na trotoarima i na našim školskim igralištima, i osobe sa oružjem nađu načina da uđu u naše škole. Od vremena ovog pisanja, snajperista je još uvijek na slobodi oko Columbus, Ohio, puca na ljude i auta na “Interstate 270”. “Strah od vatrenog oružja drži učenike unutar škole,” glasi jedan novinski naslov, navodeći osnovnu školu “Hamilton Central” u Obetz, Ohio, koja je pogođena snajperskim metkom (2003). Majka jednog učenika, koja je dovezla svoju kćerku u školu umjesto da je pusti da ide školskim autobusom je rekla: “Nismo je smjeli staviti u autobus jer smo smatrali da je to isuviše velika meta.” Drugi roditelj je dodao: “Ljut sam što moram biti iskren sa vama, a to je da se moram voziti niz ulicu u strahu da ću biti upucan” (2003).

Tokom jeseni školske 2002–2003. godine, zajednice u Washington D. C., i istočnim dijelovima Marylanda su terorizirane od strane dvojice snajperista koji su ubili deset nevinih osoba. Kada su uhvaćeni, jedan je snajperista rekao da je krajnji cilj bio da se “terorizira” zajednica i “da se uporedi pucanje sa preciznim vojnim operacijama” (Horwitz and White, 2003). 13-godišnji dječak je upucan u abdomen od strane jednog od ovih samozvanih izvršitelja bez razloga ispred škole “Benjamin Tasker”, javne škole okruga Prince George, u Bowie, Maryland. Kako, pitao se jedan od ljekara koji je operirao dječaka, “počinješ da

mjeriš nekoga ‘loveći dijete poput jelena?’” (Jones, 2002). Škole širom ovog područja su imale status “zatvorenih”, sa svim aktivnostima koje su se sprovodile unutra i bez vanjskih atletskih aktivnosti, putovanja. Javne škole okruga Montgomery, lociranog u Rockvilleu, Maryland, uveli su “Code Blue” procedure 7. oktobra 2002. zaključavajući vanjska vrata, bez odmora i poslijepodnevnih časova za djecu iz obdaništa i pred-obdaništa. U pismu školskoj zajednici, od 8. oktobra, Jerry D. Weast, viši policijski činovnik za škole je napisao:

Kao prvo, molim vas da prihvatite moju zahvalnost za vašu podršku, strpljenje, i neprekidnu hrabrost tokom ovog teškog vremena. Znam da dijelite sa mnom moje saučešće prema roditeljima i učenicima u okrugu Prince George koji su pretrpjeli jučerašnju tragičnu pucnjavu i za one članove naše zajednice koji su pretrpjeli gubitak prijatelja ili člana porodice. . . .

Naša današnja odluka da se nastavi sa implementacijom restrikcija “Code Blue” je bila namijenjena kao mjera predostrožnosti u vezi sa jučerašnjim dešavanjem. Sve vanjske aktivnosti od strane učenika i javnosti u prostorijama naše škole kao i atletskih terena će biti otkazane danas takođe. . . .

Jedna od naših osnovnih zabrinutosti jeste potreba za mentalnim zdravljem naše školske zajednice, ne samo učenika i roditelja već i osoblja školskog sistema. Mnogo resursa je razvijeno da se pomogne svima nama da se nosimo sa trenutnim dešavanjima, ali jedan može naročito biti od pomoći za roditelje. Ovaj “Savjeti za roditelje kako da pomognu djeci da se nose sa tragičnim dešavanjima” se sada nalazi na našoj web stranici. . . .

Molimo roditelje i porodice da budu na oprezu i dobro informirane. ... Takođe molimo roditelje i porodice da vode posebnu brigu za djecu, da volontiraju na mjestima patrola za sigurnost učenika na čoškovima ulica i prijelazima. ... i da pomognu učenicima da shvate zašto je došlo do toliko izmjena u njihovoj školi. Djeci je potrebna naša stalna ljubav i podrška, a pogotovo jer i sami tražimo obrazloženja o ovim teškim okolnostima (Weast, 2002.god.).

Informacije u slučaju nužde, sa naslovima poput “Razvoj sposobnosti brzog oporavka kod djece prilikom nesreća,” i “Pomoć učenicima da se nose sa

nasiljem u zajednici,” su bili dati na raspolaganje javnosti (Montgomery County Public Schools, 2002). “Ovo su vremena koja iziskuju hrabrost, ne herojstvo, nego samo emotivnu snagu da se učini ono što je ispravno tokom zabrinutosti i straha,” napisao je viši policijski činovnik Weast u još jednom pismu upućenom školskoj zajednici, datiranom 11. oktobra. “Postoje jednostavna djela hrabrosti svuda oko nas. ... Ovo su teška vremena. ... Naše odluke u vezi sa razvojem događaja će se donositi na dnevnoj bazi. Nadajmo se da će se ova kriza okončati brzo, ali realno moramo biti spremni na dugi zadatak” (2002). U još jednom pismu školskoj zajednici, od 14. oktobra 2002, pod nazivom *Update #6*, viši policijski činovnik Weast je napisao sljedeće:

Konstantni stres odlaska u školu pod prijetnjom napada može predstavljati problem jednako i za učenike i odrasle. Iz ovog razloga, napor se uložio da se potaknu pitanja mentalnog zdravlja-emotivnih, intelektualnih, fizičkih, i reakcija u ponašanju na stres kao veliki prioritet za školski sistem. Ovi napori su pogotovo važni sada kada je konstantna prijetnja poremetila redovne školske funkcije. Naš fokus je da izgradimo sposobnost brzog oporavka tako da se ljudi, i mladi i stari, mogu lako prilagoditi u slučaju nesreća. Dio naših napora jeste da se nađu načini da se zadrži neki nivo normalnosti dok se održava dobra sigurnost. Ovo je teško.

“Iluzija normalnog života,” Sarajlije bi mogle reći. U pismu meni o ratnim školama u Sarajevu, Mujo Musagić, urednik “Prosvjetnog lista” je izrazio ideju o “zadržavanju nekog nivoa normalnosti” na sljedeći način:

Psiha ljudi u opkoljenim gradovima, u kojima desetine ljudi umire dnevno, a nekada hiljade projektila različitih kalibara biva svakodnevno ispaljeno, je pokušavala da uspostavi “normalan” život. Ovi ljudi su željeli, bar u svojim iluzijama, uspostavljanje normalnijeg okruženja koji je podsjećao na normalan način života, jer samo na taj način su mogli imati želju za preživljavanjem. ... Tako smo i došli do “ratnih škola.” One su takođe bile dio iluzija o normalnom životu (1998).

Zaista, sada govorimo bosanskim terminima o školama, prijetnjama, napadima, i normalnosti.

Amerikanci, nekada bezbrižni i izolirani od problema poput Bosne, odvojeni od dešavanja na ulicama Sarajeva, postali su ne tako bezbrižni, a naročito

kada su u to uključena naša djeca. Dok sam gledao razvoj dešavanja ovdje, sjetio sam se Zlatka Dizdarevića “Pismo iz Sarajeva” koje se pojavilo u *Time* magazinu, datiranog 12. decembar 1994, pod nazivom “Hiljadu dana samoće.” Članak je bio o sedmogodišnjem dječaku, Nerminu Divoviću, kojeg je ubio snajperista, sa Nerminovom slikom koji krvari na smrt na “Snajperskoj aleji” sa trupama UNPROFOR-a oko njega. “On nije ubijen iznenada, granatom,” pisao je Dizdarević. “Njega je vrebao srpski snajperista, koji je čekao, nanišanio ga, pogledao mu u lice i povukao obarač. Zatim je isti snajperista upucao Nerminovu majku u stomak tako da ona ne umre odmah, već da gleda kako njen sin umire prvi” (1994:33). Po američkim terminima, ovo su ubice koje “love dijete kao jelena.”

Pomislio sam na hladnu preciznost snajperista, “*Grbavički violinisti*,” prema riječima Zlatka Topčića, o snajperisti koji bira svog subjekta ... uzima svoj instrument, postavlja ga na rame, udahne i zaustavi dah kao pred ronjenje, zatvori jedno oko ... i čak se na jedan trenutak osjeća poput ... Boga” (1996:2). I, naravno, ja sam se sjetio riječi učenika i nastavnika “Treće gimnazije“, kako je i navedeno u knjizi, koji su išli na nastavu pod pogledom takvih snajperista. “Snajperisti,” rekla je Edina Dmitrović, “to je bilo svakodnevno.” “Ne znam da li ovo možete i da zamislite,” rekla mi je. “Imate osjećaj da vas neko gleda - a zatim on i odlučuje. U sekundi možete čuti njegovu odluku . ... Ja sam se uvijek plašila za djecu, za moje učenike, i za moju djecu zato jer sam znala —” (1996).

Prema podacima Zavoda za javno zdravstvo, najmanje 16.854 djece, između 1–19 godina, su ubijena ili nestala u Bosni tokom rata, 10,7% ukupnog broja poginulih u ratu na teritoriji koju je kontrolirala bosanska vlada, 1.601 samo u Sarajevu. Još 34.712 djece je ranjeno, 19,8% ukupnog broja, 14.946 samo u Sarajevu. Najmanje 1.893 ove djece, 15,3% ukupnog broja, su ostali nepokretni (Smajkić, 1998). Ove brojke ne mogu prenijeti traume koje su zadobila ova djeca tokom opsade i post-traumatski stres koji nastavlja da ih proganja tokom poslije ratne ere. Da ponovim riječi Karmele Jevdević, kako je navedeno u knjizi: “Svako dijete u Sarajevu je pogođeno ratnom traumom.” i Edine Dmitrović: “Oni koji nisu vidjeli mozak na asfaltu ne znaju šta je rat.” (1996).

Sve ovo govori da se u vezi sa nedavnim dešavanjima, Amerika mora suosjećati sa svijetom koji je Bosni i predobro znan. Nakon 11. septembra, možda je bilo malo ironično da su sada naši sarajevski prijatelji slali svoje izraze zabrinu-

tosti. “Kako ste svi nakon ovog što se desilo u New Yorku i u Washingtonu?” napisala je Ema. “Znam da je užasno. Prošli smo kroz isto, ali je trajalo četiri godine. Mogu da razumijem kako vam je.” “Svi smo bili užasnuti onim što smo čuli i slike koje smo vidjeli o napadu na Ameriku,” napisala je Jasmina, dok se New York, u trenutku, pretvorio u Sarajevo, a Svjetski trgovinski centar pretvorio u Unisove nebudere. Kao odgovor, sve što sam u tom trenutku mogao da napišem je sljedeće:

Hvala vam na poruci. Svi smo OK ovdje u Pittsburghu. Let broj 93 se srušio istočno od grada blizu mjesta Somerset, tako da su ovdje svi jako uzbuđeni. Svi čekamo da vidimo šta će se desiti pošto izgleda da smo sada u ratu. . . . Izgleda čudno. Zamjena uloga, prijatelji iz Bosne sada pitaju kako smo ja i moja porodica ovdje u SAD, kada smo to ranije bili mi koji smo bili zabrinuti o tome kako su svi tamo.

I Adis, koji je bio vojnik na sarajevskim linijama fronta na Otesu i Stupu mi je napisao: “Proteklih par dana sam vam pokušavao napisati par riječi, ali nisam mogao naći dovoljno jake riječi. Nadam se da ste vi OK kao i Jessica [moja kćer] kao i ostatak vaše porodice.”

Zaista, u zajednicama širom Amerike, svi se moramo suočiti sa neposrednošću uslova koje su zajednice Sarajeva poznavale iz prve ruke tokom skoro četiri godine opsade. Američki roditelji i nastavnici sada izražavaju istu zabrinutost za našu djecu koju su bosanski roditelji i nastavnici izražavali za svoju. Gledajući iz ove perspektive, “Bosna se vratila kući,” Americi, i ja se zahvaljujem svojim bosanskim prijateljima koji su izrazili zabrinutost. S tim u vezi, možda ova knjiga o hrabrosti i žrtvovanju sarajevskih nastavnika uopće, a naročito nastavnika “Treće gimnazije“, može se pokazati relevantnom onim američkim nastavnicima koji sada moraju pokazati istu hrabrost i žrtvovanje na mjestima poput javne škole “Montgomery County” opkoljene od strane dvojice poludjelih snajperista koji su “lovili dijete poput jelena.” “Ovo su vremena koja iziskuju hrabrost, ne herojstvo, nego samo emotivnu snagu da se učini ono što je ispravno tokom zabrinutosti i straha,” napisao je viši policijski činovnik Weast (2002). Možda nije herojski, ali heroizam, “svakodnevni heroizam” nastavnika koji nastavljaju da uče svoje učenike, našu djecu, pod opsadom, kao što su “Heroji Treće gimnazije” tokom opsade Sarajeva prije par godina.

PREDGOVOR

Kao bivši učenik Treće gimnazije imam veliku čast da napišem ovaj predgovor. Dok sam bio učenik, nisam mogao ni zamisliti da ću jednog dana pisati predgovor za knjigu posvećenu mojoj srednjoj školi, a kamoli predgovor za knjigu koja je opisuje kao “ratnu školu”. Kada sam ja bio učenik, Drugi svjetski rat je bio daleko sjećanje moga oca koji je kao član Sarajevske zajednice Jevreja sefarda izbjegao smrt u nacističkim koncentracionim logorima time što se pridružio antifašističkim partizanima. Članovi moje generacije su učeni da vjeruju da se rat nikada neće ponoviti. I mi smo bili duboko ubijeđeni u to.

Noseći sve ove lijepe uspomene na školske dane u Trećoj gimnaziji, sjećanja na stalni smijeh i zabavu – igrajući fudbal u dvorištu, držeći se za ruku šetajući Vilsonovim šetalištem sa svojom srednjoškolskom ljubavlju, bio sam duboko razalošćen i užasnut kada sam na CNN-u ugledao kako pada granata na klupu u Vilsonovom šetalištu gdje sam krao svoje prve poljupce, prozori kabineta za hemiju se rasipaju prilikom udara, zidovi moje učionice izbušeni mecima.

Dok je moja generacija učenika Treće gimnazije krala poljupce i dijelila osmijehe na putu do i od škole, generacija učenika iz školske 1992–1995. godine je izbjegavala snajperiste i krila se od pucnjave na prvim linijama koje su se protezale kroz grad, baš ispred školske zgrade. Zajedno sa ostalim građanima Bosne i Hercegovine i glavnim gradom Sarajevom, nastavnici i učenici Treće gimnazije su pretrpjeli nečuvenu patnju tokom rata, 1992–1995, vrsta patnje koja im je donijela titulu heroja i mučenika. Ono što osjećam da moram kazati je da su njihova herojska iskustva trebala biti i bila bi izbjegnuta samo da je Zapad bio voljan da vojno intervenira u Bosni i Hercegovini u 1992. godini kako bi zaustavio Miloševićevu politiku etničkog čišćenja.

Ali, Zapad nije intervenirao i razaranja jedinstveno tolerantnog multietničkog i multireligioznog društva u Bosni i Hercegovini se nastavilo naredne tri

i pol godine. Stoljetna mirna koegzistencija muslimana, katolika, pravoslavaca i jevreja u Sarajevu, iskazana činjenicom da su njihova najveća mjesta molitve smještena u samom centru grada i udaljena “na korak” jedna od drugih – odjednom je postala irelevantna zbog takozvane političke realnosti. Kada je 1995. godine potpisan Dejtonski sporazum, urađen je tako da se Bosna dijeli u dva entiteta na osnovu etničnosti. Nažalost, to je potrajalo par godina više, i ubijeno je 250.000 ljudi, prije nego je Zapad konačno odlučio da zaustavi Miloševićevu politiku genocida vojnom intervencijom na Balkanu.

Već je bila 1999. godina kada su zapadne vođe otvoreno uporedile Miloševića sa Adolfom Hitlerom, usporedbe kojih su Sarajlije bile bolno svjesne tokom više od hiljadu dana opsade kroz koju je njihov grad prošao tokom Bosanskog rata. Suočeni sa nemogućim zadatkom da razmrse čvrsto isprepletene niti stoljećima starog multietničnog i multikulturalnog grada, vojska bosanskih Srba, podržana Miloševićevim režimom, postavila je srednjovjekovnu opsadu oko Sarajeva, izlažući njegove građane gladi i smrti od granata i snajpera više od tri i pol godine – najduža opsada u historiji savremenog ratovanja.

Čitav grad je pretvoren u koncentracioni logor pred očima savremenog svijeta, koji je nekada obećao da nikada više neće dopustiti da se tako nešto ponovi. Strani mediji i ostali stranci kojima je bio dozvoljen ulazak u taj “kamp”, često su bili zapanjeni nesalomljivim duhom građana Sarajeva, duhom koji se reflektirao i u činjenici da su škole i ostale javne institucije funkcionirale tokom opsade. Za one kojima je bilo dozvoljeno da uđu i izađu iz grada kada pozele, ovo je možda izgledalo kao djelo junaštva. Ali za one koji su znali da će biti zatvoreni ili eventualno ubijeni kada bi pokušali da pređu punktove bosanskih Srba koji su se nalazili oko grada, ovo je jednostavno bilo životno zbivanje sve do smrti od koje se nije moglo pobjeći. Pošto su oni koji su ih držali pod opsadom riješili dilemu “biti ili ne biti”, a jasno se nadajući ovom drugom, odgovor na pitanje “predavati ili ne predavati u školama”, je bio relativno lagan.

Nastavnici i učenici Treće gimnazije, zajedno sa ostalim Sarajlijama, nisu imali ništa drugo nego jaku volju za preživljavanjem. Da bi preživjeli morali su izlaziti iz svojih stanova u potrazi za hranom i vodom. Vrlo dobro su znali da mogu izgubiti svoj život ili dio tijela kada god su izlazili pošto, kao što su sarkastično znali govoriti tokom opsade, “svako od nas ima granatu koja ga

čeka." Ta granata što čeka je vrlo lako mogla da ih pogodi (a najčešće i jeste) i u njihovim stanovima. Prema tome, oni koji su ostajali unutra i oni koji su bili vani su bili podjednako blizu smrti.

Sarajlije su shvatile da bitna razlika između onih koji su se pravili korisnim i koji su radili i išli na posao tokom opsade, i onih koji su ostajali sakriveni u podrumima, leži u tome da su ovi prvi odbijali da podlegnu željama onih koji su ih držali u opsadi i da se pretvore u nehumana stvorenja sa instinktom za preživljavanje. Zbog toga su ulice Sarajeva bile pune ljudi unatoč konstantnoj snajperskoj vatri i granatiranju. Zbog toga su škole i bile otvorene i radile su. Kada je vojska bosanskih Srba okupirala Grbavicu, ukopavajući liniju razgraničenja kroz splet kohezivnih, gradskih zajednica, nastavnici i učenici sarajevskih škola su bili prvi među onima koji su hrabro prelazili linije opasnosti, izlazeći iz svojih skloništa i vraćajući se na posao i na učenje. Odlukom da to čine, i pored konstantnog granatiranja i snajperske vatre sa neprijateljskih linija, otvoreno su se usprotivili ideji opsade i podjele grada.

Njihov duh i želja za životom je jednostavno bila jača od same smrti. I to je najvažnija lekcija koju čitaoci ove knjige mogu naučiti od nastavnika i učenika Treće gimnazije: Kada neprijatelj prijeti da će pobiti cijeli grad, sve što građani toga grada mogu učiniti jeste da žive svoj život što najbolje mogu, jer su njihovi životi jedino oružje koje imaju u borbi protiv zla.

Toliko je drugih lekcija koje se mogu naučiti iz nedavnog rata u Bosni. Organizacija ratnih škola je samo jedna od njih. Profesor Berman zaslužuje potpune zasluge za svoje napore da to prenese na nas kroz ovu knjigu. A što se ostatka svijeta tiče, lekcija koju je trebao naučiti iz rata u Bosni je da se drži svoga obećanja poslije Drugog svjetskog rata da će spriječiti da se genocid i etničko čišćenje *ikada više* ponove. Ova lekcija konačno treba da bude naučena tako da uspomene svih novih generacija Treće gimnazije mogu opet biti sretne i vesele kao što su bile moje.

Sven Alkalaj

Ambasador Bosne i Hercegovine u Sjedinjenim
Američkim Državama od 1994. do 2000. godine

Ulogu direktorice Treće gimnazije započela sam 1. maja 1993. godine. Dobila sam školu bez zgrade, bez kadra i morala sam se sama snalaziti. Mnogi profesori napustili su Sarajevo, a u školsku zgradu uselila se Armija BiH. U to vrijeme već su radile ratne škole – podrumske škole, a moja najveća uloga je bila da otvaram nove punktove, da nađem odgovarajuće profesore, da vodim računa o vođenju pedagoške dokumentacije i najvažnije, da tražim najbolja moguća rješenja, vodeći računa o životima učenika i nastavnika. Morala sam naći bezbjednija mjesta i kretanja svih svesti na minimum. Hvala Bogu, nisam ništa pogriješila.

Uz sve to, imala sam i viši cilj, njegovati humane odnose, prijateljstvo među ljudima, težiti ka multietničkom sastavu. Ratna situacija rušila je sve fine niti među ljudima. Mi smo uspijevali ostati kompaktni i svi smo svim srcem doprinosili dobrim rezultatima u odgoju i obrazovanju.

U najtežim uvjetima rada, u ratnoj školi, postali smo jedna od najboljih sarajevskih gimnazija. Sva vrata prijatelja iz dalekog svijeta su nam se otvorila. Ljudi su željeli pomoći i učenicima i nastavnicima. Spontano smo se našli na svjetskoj platformi. Počeli su nas pomagati Šveđani (od 1995.), Danci, Nijemci, a onda 1998. dolazi do potpisivanja saradnje sa SAD preko USAID-a. Americi dugujemo rekonstrukciju školske zgrade, dvorišta, igrališta, a gradu Stockholmu opremanje enterijera. Kruna svega je posjeta predsjednika Clintona Trećoj gimnaziji (30. juli 1999.) u pratnji sekretara Madeleine Albright, kongresmena, senatora, ambasadora i ostalih. To je najljepše događanje Trećoj gimnaziji.

Dakle, rekonstrukcija škole je najljepši mozaik u koji su svoje kockice ugradili prijatelji iz svijeta i Kantona Sarajevo. Heroji Treće gimnazije su dobili najveću nagradu za sve svoje patnje i hrabrost tokom teških, ratnih godina (od 1992 do 1995.). Hvala svima, hvala gospodinu Davidu Bermanu što napisao ovu knjigu o nama. Tako su od zaborava sačuvane bitne činjenice.

Emina Avdagić
direktorica Treće gimnazije

UVOD

Prvo i prije svega, želio bih se zahvaliti nastavnicima, školskim radnicima i učenicima Treće gimnazije na pomoći koju su mi pružili prilikom mog istraživanja. Posebno su mi pomogli Emina Avdagić, direktorica škole, Avdo Hajdo, pomoćnik direktora škole i Mirko Marinović, koji je bio direktor škole prije profesorice Avdagić. Profesorica Avdagić mi je dala primjerak *Školskog ljetopisa* Treće gimnazije iz ratnih godina, od 1992. do 1995. prilikom moje prve posjete školi, i tako mi je dala dokumentarnu osnovu za moje istraživanje. Osim što mi je dala brojne druge dokumente, ona je odgovarala i na moja beskrajna traženja informacija. Što je možda i najvažnije, omogućila mi je kontakt sa nastavnicima i učenicima bez kojih se ovo istraživanje ne bi moglo izvršiti. Profesor Hajdo je također odgovarao na moje mnogobrojne zahtjeve za informacijama, a osim toga, pokazao mi je mjesnu zajednicu "Avdo Hodžić" gdje je radio kao koordinator Ratne škole mjesne zajednice "Avdo Hodžić" pod upravom Treće gimnazije. Ovaj pogled iz prve ruke na izloge prodavnica i podrume koji su služili kao ratne školske učionice omogućio mi je da steknem vizualnu perspektivu na školovanje u opkoljenom Sarajevu. Mada je sada direktor Mješovite srednje drvno-šumarske škole, profesor Marinović je mi također dao odgovore na mnogobrojna pitanja koja su se odnosila na njegove unose u *Školski ljetopis* dok je bio direktor i pomoćnik direktora Treće gimnazije tokom ratnih godina. Osim toga, dao mi je i radove prikazane na simpoziju *Školstvo u ratnim uslovima* koji je održan 18. aprila 1994. godine, usred ratne školske 1993-1994. godine, koja je pružila širu perspektivu gledanja na ratne škole širom Sarajeva. Bez pomoći sva ova tri radnika Treće gimnazije, ovaj rad jednostavno ne bi bio moguć.

U okviru ustanove koja se sada naziva Ministarstvo obrazovanja, nauke i informisanja Kantona Sarajevo, želio bih zahvaliti ministru Safetu Haliloviću i zamjeniku ministra Ismetu Salihbegoviću na njihovoj pomoći u mom istraživanju u školama u njihovoj nadležnosti. Posebno bih se zahvalio Safiji

Rašidović, saradniku za obrazovanje, jer bih bez njene pomoći još uvijek sjedio u uredima Ministarstva obrazovanja ispijajući turske kafe. I dan danas se sjećam kako me je uzela za ruku, uvukla me u autobus duž ulice Maršala Tita, i odvela me u Hrasno da se sastanem sa radnicima Treće gimnazije. Ona mi je do danas nastavila pružati pomoć kontaktirajući sa školama, dogovarajući sastanke, i pružajući mi svaku vrstu informacija, i njen sam veliki dužnik.

Također se želim zahvaliti Adisu Pitiću koji je 1998. radio u Ministarstvu obrazovanja, a danas radi kao kompjuterski analitičar u Danish Refugee Council. Adis se sa mnom sprijateljio prilikom mojih redovnih posjeta Ministarstvu tokom proljeća i ljeta 1998. godine kada sam bio gost naučnik na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Tokom rata, Adis nije bio u učionici nego na ratištu, prvo u Goraždu, a potom u 104. motoriziranoj brigadi bosanske vojske na Stupu i Nedžarićima, gdje je bio teško ranjen u odbrani Sarajeva. Zahvaljujući Adisu, dosta sam dobro poznao teren oko Sarajeva, i naši obilasci urbanih ratišta Grbavice, Hrasnog, Azića i Otesa su se pokazali neprocjenjivim u mom razumijevanju onoga na što Kemal Kurspahić misli kada govori o “geografiji ubistva”, što se nalazi kao pozadina priče o školovanju pod opsadom (1997:173).

U instituciji koja je sada Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine, želio bih se zahvaliti ministru Fahrudinu Rizvanbegoviću, a posebno zamjeniku ministra Abdulahu Jabučaru, na podršci pruženoj mom istraživanju u školama Federacije. Mogućnost posjete školama širom Bosne pružila mi je jasniju sliku školovanja u Sarajevu koju sam iskoristio u pisanju ove knjige. Na osnovu tih posjeta, postalo mi je jasno da ima puno priča o školovanju tokom ratnih godina koje tek treba ispričati, iz mjesta poput, na primjer, Goražda, ili iz sarajevskog predgrađa Dobrinja. Dakle, s obzirom na pomoć Ministarstva obrazovanja, možda će ova knjiga o školama u Sarajevu poslužiti kao uvod u neke buduće knjige o nekim drugim školama širom zemlje. Takve priče o školovanju u ratnim uslovima sigurno treba ispričati.

Dva obrazovna radnika koji su radili tokom rata u Pedagoškom zavodu u Sarajevu zaslužuju posebnu zahvalu. Melita Sultanović, savjetnik za pedagogiju, i Hajrija-Šahza Jahić, sada zaposlena na Pedagoškoj akademiji, bile su dvije od vrlo malog broja obrazovnih radnika tog nivoa koje su ostale u gradu i nastavile raditi tokom ranih mjeseci opsade. Ova dva obrazovna radnika sigurno nisu bili *podrumski ljudi*, oni koji su ostajali u svojim podrumima kada je

trebalo ozbiljno poraditi “na normalizaciji života djece koja su živjela u totalno nemogućim okolnostima” (Jahić, 1996:11). Obje su se bavile rekonstrukcijom i reorganizacijom sistema obrazovanja, ali je možda njihov najveći doprinos bio razvoj prototipa ratne škole, na primjer škole Bjelave, koja je pripremila pozornicu za razvoj ratnih škola širom grada. Pored toga, obje su mi bile od velike koristi dok sam sklapao sliku o školovanju širom Sarajeva iznad nivoa pojedinačne škole. Također se želim zahvaliti profesorici Sultanović na tome što mi je dala dokumente o svom radu na razvoju ratnih škola u mjesnim zajednicama do kojih inače ne bih mogao doći.

Želim se zahvaliti profesoru Zvonimiru Radeljkoviću sa Katedre za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, koga sam ranije upoznao tokom opsade, i koji me je pozvao na Fakultet kao gost-naučnika. Dvije godine kasnije, vratio sam se kao gost-naučnik na Filozofski fakultet, opet u okviru programa akademske razmjene između Univerziteta u Pittsburghu i Univerziteta u Sarajevu, ali sada na Katedru za pedagogiju, zahvaljujući pozivu profesora Miljenka Brkića. Akademska je razmjena ostvarena prije svega zahvaljujući naporima Mirjane Mavrak, višeg asistenta na Katedri za pedagogiju, koja mi je bila domaćin tokom vremena provedenog na Fakultetu. Ne mogu pobrojati načine na koje mi je Mirjana pružala pomoć daleko veću od onoga što bi se od nje očekivalo, počev od pomoći sa prevodima do pomoći u svakodnevnom radu na Univerzitetu. Njena je najveća zasluga to što me je dovela u kontakt sa prosvjetnim radnicima širom grada koji su bili uključeni u rekonstrukciju i reorganizaciju škola. Kroz Mirjanine napore, stekao sam ne samo šire razumijevanje školovanja u Sarajevu, nego sam još više počeo cijeniti rad prilježnih edukatora Sarajeva. Veliki sam joj dužnik zbog svih njenih napora. Profesorica Adila Pašalić-Kreso sa Filozofskog fakulteta je posebno podržavala moje istraživanje, a pokazalo se i da mi je i vrijedna kolegica tokom mojih daljih napora na istraživanju škola u BiH. Odgovarajući na program akademske razmjene sa Univerzitetom u Sarajevu koji sam pokrenuo 1998. godine, profesorica Kreso je došla kod mene na Univerzitet u Pittsburghu kao gost-naučnik, u okviru programa Ruskog i istočno-evropskog studija (REES) tokom maja i juna 2000.

Iz REES programa na Univerzitetu Pittsburgh, želio bih prvo i prije svega zahvaliti Robertu Haydenu, direktoru, i Robertu Donnorummo, pomoćniku direktora, na njihovoj širokogrudnoj podršci mom istraživanju. Njihova je

podrška bila od posebno velike koristi nakon realizacije akademske razmjene između Univerziteta Pittsburgh i Univerziteta u Sarajevu koja je rezultirala produženjem mog boravka u Bosni tokom proljeća i ljeta 1998. Eileen O'Malley, administrativni asistent za REES, bila mi je od posebne koristi u pogledu sva-kovrsnih administrativnih pitanja tokom moje posjete ovom području, a Maja Budovalčev, student do-diplomac i sekretar za REES iz Kikinde u Saveznoj Republici Jugoslaviji, pomogla mi je sa mnogobrojnim prijevodima. Milica Bakić-Hayden mi je bila od velike pomoći kao tutor u jeziku i pružajući mi pomoć kod prevođenja, a ona mi i dalje pomaže kada je zamolim za nove sa-vjete. Podrška REES-a je bila posebno značajna s obzirom da sam kasno došao u region, gdje je rad na planu obrazovanja počeo UNICEF-ovim (United Nations Children's Fund) projektom tokom rata u Bosni, ali to mi nitko nikada nije zamjerio i bio sam prihvaćen kao jedan od njih. Univerzitetski centar za internacionalne studije (UCIS) mi je pružio dodatnu pomoć u mom istraživa-nju preko Hewlett International Studies Granta, a School of Education mi je pružio pomoć dodjeljujući mi Faculty Small Grant Research Award.

Dok su mi brojni pojedinci pomagali sa brojnim prijevodima, Jasmina Hadžić je služila kao glavni prevodilac *školskog ljetopisa*. Jasmina sada radi u uredu Svjetske banke u Sarajevu, koji se nalazi u ulici Hamdije Kreševljakovića, bivšoj Dobrovoljačkoj ulici, u kojoj se nalazila uprava Treće gimnazije, tačnije u Mješovitoj srednjoj poljoprivredno-veterinarskoj i prehrambenoj školi. Ja je-dnostavno ne bih mogao napisati ovu knjigu bez Jasmininih napora, i nadamo se da ćemo je jednog dana dovesti na Univerzitet u Pittsburgh da nastavi svoje studije. U Sarajevu se također želim zahvaliti Draganu Goluboviću, bibliote-karu u Soroš Media Centru, koji mi je iznad svih očekivanja pomogao sa do-kumentima i novinama iz zbirke Centra. Dragan mi i danas pomaže u mojim istraživačkim naporima.

Želim se zahvaliti Ibrahimu (Ibri) Sejfoviću, koji je nedavno diplomirao na Pennsylvania State University, koji je radio na Univerzitetu u Pittsburghu u REES programu u ljeto 1999. godine. Ibro mi je pomogao sa prevodima mnogobrojnih dokumenata, ali je tokom opsade živio u Dobrinji, gdje je bio teško ranjen minobacačkim projektilom 17. avgusta 1993. Ibro je sa obitelji konačno evakuiran u Pittsburgh gdje je bio na terapiji u lokalnom zavodu za rehabilitaciju. Prijateljstvo sa obitelji Sejfović mi je omogućilo da po povratku u Sarajevo sa ciljem nastavka mog istraživanja živim na Dobrinji. U vezi s tim,

želim se zahvaliti Ibrinim rođacima, Bojani Burlović i njenim kćerkama Maji i Sanji, koje pohađaju Osnovnu školu “Skender Kulenović” na Dobrinji. Također se želim zahvaliti Vojislavu Andriću na ljubaznosti i na tome što mi je bio domaćin tokom ljeta 1998. godine, kao i dr. Jozi Stijepiću i njegovoj porodici na ljubaznosti i na tome što su mi bili domaćini u svom domu na Bjelavama tokom proljeća i ljeta 1996. godine.

Perry Lingman, rektor Ureda za obrazovnu administraciju grada Štokholma, Švedska, zaslužuje da se posebno spomene. Perryja sam prvi put sreo na maskenbalu u Trećoj gimnaziji, gdje je te večeri bio počasni gost. Niko nije radio tako dugo i tako naporno kao on na pružanju pomoći Trećoj gimnaziji u rekonstrukciji zgrade njihove škole. Njegova posvećenost zadatku koji obavlja je tokom godina bila istinski posebna, i on zaslužuje posebno priznanje u ovoj knjizi o školi kojoj je toliko pomogao. Dužnik sam mu jer je sa mnom podijelio svoj rad tokom posebno teškog perioda, kao i zbog njegovih fotografija škole.

I na kraju, želim se zahvaliti mnogobrojnim nastavnicima i učenicima Treće gimnazije koji su sa mnom podijelili svoja sjećanja na nastavu i učenje u ratnim školama u Sarajevu općenito, a posebno u Trećoj gimnaziji. Mada je za njih često bilo emocionalno naporno sjećati se iskustva opsade, ovi nastavnici i učenici su mi pomogli intervjuima i prevodima tokom mog istraživanja. Bilo je nastavnika poput Gordane Roljić, koja je od svog doma na Mojmilu prelazila mnogo opasnih kilometara preko cijelog grada da bi održala časove, i bilo je nastavnika, poput Behije Jakić, koja je predavala u podrumskim školama Dobrinje, usred opsade u opsadi. Ovi nastavnici su heroji Treće gimnazije.

A bilo je i učenika poput Jasmina Kulovca, koji također zaslužuje da bude posebno spomenut. U vrijeme kada je Jasmin trebao krenuti u prvi razred srednje škole, u jesen 1992. godine, bio je na liniji fronta kao branitelj opkoljene enklave Žepa u istočnoj Bosni. Tokom većeg dijela naredne četiri godine, “umjesto da nosim olovku”, piše Jasmin, “u rukama sam držao pušku” (1999). Kada je Žepa pala u ruke neprijatelja u avgustu 1995. godine, neposredno nakon pada Srebrenice, Jasmin je bio zarobljen i, vezanih ruku, vidio je egzekuciju svojih osam prijatelja i vojnika koji su bili zarobljeni zajedno s njim. Kao jedini preživjeli, Jasmin je svoj osamnaesti rođendan proslavio u zatvoru u Rogatici, gdje je narednih pet mjeseci bio u samici, sve dok nije izvršena razmjena zarobljenika nakon sklapanja Dejtonskog sporazuma. Sa osamnaest godina, sedam dana nakon što je izašao iz neprijateljskog zatvora, Jasmin je

sa zakašnjenjem od četiri godine pošao u prvi razred Treće gimnazije, koja je bila jedina škola koja ga je htjela primiti kao redovnog učenika. Vjieran svom duhu i ustrajnosti, završio je školovanje sa najvišim ocjenama, i sada studira na Fakultetu za kriminalistiku Sarajevskog univerziteta. Jasminu dugujem što mi je pričao o svom životu u Trećoj gimnaziji i o svom životu u Žepi, i zato što mi je prenio i svoju hrabrost i heroizam, bez ikakve namjere da to učini.

Dužnik sam svim ovim ženama i muškarcima na pomoći u izradi ove knjige. I zaista, njihova posvećenost, ustrajnost i hrabrost su znak "svakodnevnih heroja" koji su vodili rat protiv svojih ljudi u podrumskim učionicama, sa knjigama i olovkama, i na ulicama grada svojom drskošću i prkosom. Čak i danas, četiri godine nakon Dejtonskog sporazuma, "rat još uvijek postoji u dušama učenika, u dušama nastavnika", rekla je Hajrija-Šahza Jahić riječima upućenim meni tokom jednog skorašnjeg razgovora. "Rat je još uvijek tu" (1999). I zaista, s obzirom da je "rat još uvijek u dušama" kako učenika tako i nastavnika, ja istinski i duboko osjećam koliko im je teško pričati o prošlosti jednom autsajderu poput mene. Nije lako sjećati se svih onih susreta sa granatama i minobacačima koji su zviždali preko noćnog neba, ili gubitka voljenih osoba koje su ubijali snajperi. Tako Ehlimana Hrapović, još jedna od učenica Treće gimnazije, čiji je brat tako ubijen, piše: "odlazak dragih i bliskih ljudi sa ovog svijeta ostavio je neizlječivu ranu u srcu i duši. Rana je simbol grada, generacije. Jedan jedini pogled unazad je dovoljan da ta rana ponovno zaboli." (1994). Ova knjiga ne bi mogla biti napisana bez pomoći učenika i nastavnika Treće gimnazije, koji su bili prinuđeni pogledati unazad na opsadu njihovog grada dok su odgovarali na moja pitanja, i koji su, bez sumnje, osjećali snažan bol te rane. Ove *Sarajlije* su sa mnom podijelile dio svog života iz vremena kada je Sarajevo bilo pod opsadom i kada je Bosna bila u plamenu. Ovo je priča o "herojima Treće gimnazije", učenicima koji su koristili svoje pravo na obrazovanje, i nastavnicima koji su se odazvali na njihov poziv tokom opsade Sarajeva. Prema riječima Belme Huskić, jedne učenice:

"Ovo je priča o ratu. Istina i realnost za mene. Neko bi možda rekao da lažem. Ja ovo mogu ispričati svojoj porodici u inostranstvu, i oni mogu reći: "Znamo kroz šta prolaziš", ali ne znaju. Ne mogu osjetiti čak ni nagovještaj toga, jer su učili iz istih knjiga povijesti kao i ja." (1995).

INDEKS

A

Abdurahmanović, Vildana- 84
Albright, Madeleine- 21, 38
Alispahić, Amina- 165, 219
Alkalaj, Sven- 20, 86, 216, 217
Andrić, Jelena-77, 78, 90, 219
Andrić, Vojislav- 26
Anzić, Julija-73
Aruković, Fadil- 204
Aruković, Šemsudin-204
Aruković, Sendin- 204
Avdagić, Emina- 11, 21, 22, 136, 137,
139, 143, 147, 156, 163, 166, 168,
176, 179, 191, 195, 197, 198, 202,
206, 219
Avdić, Avdo- 52, 219

B

Babington, Charles- 219
Banjanović, N.- 219
Baraković, Ekrem- 202
Bašić, Slavica- 179
Baškarada, Vlado- 73
Baudrillard, Jean- 45, 219

Bečić, Zoran- 34, 81
Belkić, Azra- 211, 212, 213, 219
Bell, Rick- 11
Berman, David- 12, 20, 21, 219
Berman, Jessica-17
Bešlija, Hajrija- 219
Burlović, Bojana- 26
Burlović, Maja- 26
Burlović, Sanja- 26
Bogdanović, Bogdan- 75, 220
Borovac, Amila- 217
Boutros Boutros, Ghali- 40, 41
Božinović, Vedrana- 40
Brkić, Miljenko- 24, 58
Broady, Merrit- 216
Bućan, Ema- 17
Budovalčev, Maja- 25
Bulja, Seniha- 95, 97, 220
Burkett, Gaye-11
Burns, John- 78, 79, 80, 81, 220

C

Carter, Jimmy-186, 188, 190
Cederschiold, Carl- 216

Chunko, Roberta- 11

Clinton, Bill- 21, 37, 38, 39,136, 200,
216, 227

Cocalić, Ramiz-204

Cohen, Roger-189, 191, 192, 220

Conić, Nada- 31, 221

Č

Čustović, Emin-72, 221

Ć

Ćatović, Dino- 29, 117, 142, 172, 173,
211, 213, 220

Ćesko, Nezir-206

D

Delalić, Elizabeta-13

Dilberović, Suada- 63, 188

Dimopulo, Jure- 67

Divović, Nermin- 16

Dizdar, Srebren- 221

Dizdarević, Zlatko- 16,164, 187, 221

Dmitrović, Edina- 16, 45, 56, 149,156,
163, 175, 179, 209, 211, 212, 221

Donia J. Robert- 12, 221

Donnorummo, Robert- 24

Drakulić, Slavenka- 33, 221

Drnda, Kemal-161

Duran, Alma- 81

Đ

Đerković, Olga- 101, 102

Đurasović, Slobodan- 83

E

Ebner, Doug-13

Eliasson, Nils-216

F

Fako, Atija- 219

Fazlagić, Seid- 180

Ferdinand, Franz-122

Fine, John V. A.- 12, 221

G

Gagula, Alen-146, 221

Gegić, Misim-75, 84, 113

Glenny, Misha-32, 62, 69, 221

Golubović, Dragan- 25

Grossberg, Lawrence- 45, 221

H

Hadžić, Jasmina-12, 17, 25

Hadžić, Jasna- 63, 222

Hadžihodović, Klara-113

Hadžimehmedagić, Nadija- 225

Hajdo, Avdo- 22,147, 149, 150, 154,
155, 160, 161, 163, 173, 198, 206,
209, 211, 212, 213, 219, 222

Halilović, Mustafa- 83, 113

Halilović, Safet- 22

- Halimić, Azra- 61, 222
 Hall, Robert King- 32, 214, 222
 Harambašić, Irma- 13
 Harrelson, Woody- 41
 Hasanbegović, Elvedin (Nezir)- 193
 Hayden, Robert- 12, 24
 Hayden-Bakić, Milica- 25
 Helesa, Biljana-73
 Hitler, Adolf- 19
 Hoang Thi Mai Huong- 57, 222
 Horowitz, Sari- 222
 Hrapović, Bakir-103, 104
 Hrapović, Ehlimana- 27, 104, 127, 222
 Hrapović, Šemsudin- 83, 103, 104
 Hrasnica, Nada- 225
 Hromadžić, Mehmed-106, 222
 Hršum, Ratko-73
 Huskić, Belma- 27, 57, 64, 222
 Huskić, Nura 162
 Hyland, Brendon- 11
- I
- Imamović, Mustafa-181, 222
 Isaković, Fahrudin-100, 136, 185, 222
 Ivanko, Aleksandar-190
 Izetbegović, Alija- 70, 200, 216
- J
- Jabučar, Abdulah- 23, 35, 47, 48, 68,74,
 101, 105, 210, 222
 Jackovich, Victor-185
- Jahić, Hajrija Šahza- 23, 27, 35, 36, 37,
 44, 49, 50, 51, 60, 81, 92, 94, 96, 98,
 124, 138, 156, 209, 213, 214, 215,
 219, 222
 Jakić, Behija- 26, 94, 214, 223
 Jevđević, Karmela-16, 223
 Joldić, Sadeta-73
 Jones, Tamara- 223
- K
- Kadunc, Edward-216
 Kamberović, Husnija- 12
 Karadžić, Radovan- 32, 64, 70,71, 75,
 76,
 Karadžić, (Radovanov sin)- 32
 Karahasan, Dževad- 33
 Karahasanović, Alma-84
 Klipo, Muris-83
 Knežević, Gordana-156
 Knežević, Mirjana-74, 84
 Korić, Samir- 63
 Kovačević, Tatjana-118, 223
 Krčmar, Savka-73
 Krznarić, Krešimir-167
 Kudić, Hafija-183
 Kulina, Stanko-113
 Kulovac, Hasena- 205
 Kulovac, Jasmin- 26, 27, 203, 204, 205,
 206, 207, 223
 Kulovac, Jasna- 205
 Kulovac, Ramiz- 205
 Kurspahić, Kemal- 23, 72, 148, 169,
 173, 223

Kušić, Rajko-205

L

Lesgold, Alan- 12

Lingman, Perry- 11, 26, 137, 216

Little, Allen- 63, 70, 77, 225

Lukić, Milan- 204

M

Maas, Peter- 40,41, 223

Magnusson, Mik- 40

Mandić, Zora-113

Mandžić, Nesib-12

Marinović, Mirko- 22, 65, 67, 82, 83,
100, 130, 131, 148, 157, 179, 198,
223, 225

Mavrak, Mirjana- 23, 57

Memišević, Mirzeta- 28, 53, 223

Mešak, Kemal-159

Miković, Milanka- 31, 223

Miletić, Čedo- 73

Miller, Thomas- 216

Milošević, Slobodan- 18,19, 37, 39, 76,
200, 216

Milutinović, Milovan-191

Mimić, Gordana-73

Miošić, Biserka-198

Mladić, Ratko- 34,79, 80, 81, 90, 214

Mrkić, V.-223

Mujezinović, Mustafa-216

Musagić, Mujo-15, 33, 34, 35, 36, 42,
49, 157, 164, 210, 212, 215, 223

N

Nakaš, Senada- 225

O

O'Malley, Eileen- 25

Omanović, Rifet- 206

Omerspahić, Agonja- 204

Omerspahić, Belmir- 204

Osmanagić, Azemina- 68, 83, 198, 225

P

Palić, Avdo- 204

Pašalić-Kreso, Adila- 23

Pawelczynska, Anna- 36, 58, 210, 224

Pelesić, Muhidin- 181, 222

Pitić, Adis- 17, 23

Plavšić, Biljana- 70, 75

Plavšić, Zdravko- 73, 75

Podić, Naida- 54, 188

Polimac, Lejla- 30, 62, 75, 210, 224

Popović, Mirjana-73

Potpara, Slobodan- 73

Prcić, Amira - 36, 91, 225

Preković, Ljiljana- 73

Prstojević, Miroslav- 225

Puhalo Radivoje- 73

Pušina, Amir- 13

R

Radeljković, Zvonimir- 23, 56

Ramić, Ahmet- 206

Rašidović, Safija- 22, 56, 201, 202
 Richtman, Dragica-113
 Rieff, David- 41, 225
 Rizvanbegović, Fahrudin - 23
 Roljić, Gordana -11, 26, 57, 83, 155, 156, 180, 225
 Rudić, Borka- 225
 Rustempašić, Amira-180

S

Sakal, Božana- 225
 Salihbegović, Ismet- 22
 Sejfović, Ibrahim (Ibro)- 25, 25
 Shimahara, Nobuo, K.- 45, 225
 Silber, Laura- 63, 70, 77, 225
 Smajkić, Arif-225
 Softić, Elma- 31, 72, 76, 77, 164, 170, 226
 Spaho, Fehim- 107, 109, 226
 Squitieri, Tom-226
 Stijepić, Jozo- 26
 Sudetic, Chuck- 57, 226
 Sulejmanović, Azmir-204
 Sulejmanović, Hazim-204
 Sultanović, Melita- 23, 24, 37, 49, 50, 92, 94, 214, 219, 226

Š

Šačiković, Igbala- 83
 Šalaka, Mersa-198
 Šimić, A.- 226

T

Tabaković, Osman- 83, 202
 Tomić, Jasminka- 67
 Topčić, Zlatko- 16, 226
 Torlak, Emir- 206
 Trivić, Milan- 227
 Trubelja, Dragica- 73, 113
 Tuđman, Franjo- 200
 Tvico, Mustafa- 159

V

Van Creveld, Martin- 31, 227
 Vesnić, Smail- 98, 227
 Višnjic, Miodrag- 96, 227
 Vuilliamy, Ed- 100, 158, 214, 227
 Vujović, Danica-73, 113
 Vujović, Dragica-113
 Vuk, Vanja-183, 193
 Vukašinović, pukovnik- 80, 81
 Vukmirović, Julka- 68

W

Weast, Jerry- 14,15,17, 227
 White, Josh-222
 Wilson, Woodrow-121
 Winterbottom, Michael-227

Z

Zahiragić, Mensur-201
 Zgodić, Ensar- 29, 32, 221
 Zimić, Adil- 206
 Zuković, Ljubomir- 53, 55, 227

O AUTORU

David M. Berman je vanredni profesor na Odsjeku za instruktivnu nastavu i obrazovanje, Pedagoške akademije Univerziteta u Pittsburghu, gdje je afilirani član nastavničkog osoblja fakulteta za Program ruskih i istočnoevropskih studija (REES). Bio je gostujući profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u dva navrata: 1996. godine na Odsjeku za engleski jezik i književnost i 1998. godine na Odsjeku za pedagogiju. Godine 2001. vratio se u Bosnu kao Fulbrightov stipendista, nastavljajući raditi na istraživanjima ratnih škola na Univerzitetu u Sarajevu i Univerzitetu u Banjaluci.

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA 2

David M. Berman

**Heroji Treće gimnazije
Ratna škola u Sarajevu 1992 – 1995.**

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo
Alipašina 9, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

Za izdavača:

Dr. Husnija Kamberović

Prijevod s engleskog:

Jasmina Hadžić

Dizajn i tehničko uređenje:

Tarik Jesenković

Štampa:

DES, Sarajevo

Za štampariju:

Džemal Bašić

Sarajevo, 2004.

ISBN 9958-9642-3-6

Mišljenjem Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke br. 04-15-1295/04 od 31. 03. 2004. knjiga Davida Bermána HEROJI TREĆE GIMNAZIJE. RATNA ŠKOLA U SARAJEVU 1992 – 1995. je proizvod iz člana 18, tačka 10. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga prečišćeni tekst (Službene novine Federacije BiH, br. 49/02 i 37/03), te je oslobođena plaćanja poreza na promet.